

v této části rezignoval na striktní vymezení termínu kultura, kulturní dějiny (po mém soudu jde vždy o záležitost dohody). Sám do obsahu pojmu zařadil téma společenského života, obecně kultury, osvěty, školství, vzdělávání a vzdělávání, výchovy, tisku, ideologie, zdravotnictví. Deformovanost jeho zpracování Matějček viděl v redukcii času a sociálního prostředí, v němž se jevy zkoumaly (kultura tzv. národního obrození a dělnictva), právě tak jako v tendenčnosti výzkumu. Po roce 1989 se stala nejčastější tematika korporativního života, staronově školství a způsobu života, ženského hnutí, zdravotnictví. I v tomto období ovšem převládala tematická roztržitost, faktografičnost, neochota ke komparaci českého prostředí s cizím, na druhé straně se ale objevila nová nosná problematika (např. obraz druhého, historie všedního dne, vzory chování). Ve druhé části pak Matějček představil vlastní originální projekt, jenž počítá s využitím matematických a formalistických metod. Jeho prostřednictvím zdůraznil nutnost alternativního studia historického procesu. Matějček přišel s tím, že bychom se měli soustředit ke studiu způsobů (vzorů) chování a jejich změny. Zcela správně požadoval, abychom český kulturní vývoj srovnávali s kulturním vývojem v rámci Evropy. Vyzdvihnout je třeba i Matějčkovu představu o koexistenci mikro- a makronalýzy, právě tak jako o vědecké práci jako týmové a interdisciplinární aktivitě. V této části pro potřeby takto založeného výzkumu definoval pojem kultura (jde o jakousi technologii existence), objasnil zvolenou periodizaci. Do kontextu české historiografie vnesl termín kultivace (vytváření a přejímání vyšších /adekvátnějších/ vzorů), jež se zřejmě stane vůdčím motivem dalších Matějčkových výzkumů.

Blanka Soukupová

Pospíšilová, Jana (eds.): Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami. . Doplněk a Etnologický ústav AV ČR, Brno 2003, 287 s.

Publikace *Rajče na útěku*, jak vysvětluje editorka knihy Jana Pospíšilová, dostala své jméno podle anekdoty, kterou si vypravují děti na základní škole. Absurdita pointy tohoto vtipu je však pouze jednou z konfrontací, která jednoznačně ukazuje na rozdíly mezi kulturou dětí a mládeže na straně jedné a kulturou dospělých na straně druhé. Pohled na kulturní projevy dětí a mládeže, na kulturní koncepty, které stojí za jejich způsobem orientace a zvládnání každodenní reality, vždy otevírá otázku: Jaké jsou naše děti a co vlastně dělají?

Pro kolektiv autorů brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR se tato myšlenka, myšlenka existence specifických projevů kultury dětí a mládeže stala základem společného projektu. V letech 1996–1998 proběhly terénní výzkumy, které si kladly za cíl zmapovat stav ústního podání dětí a mládeže, jejich písňového repertoáru, jejich herních aktivit a jejich vztahu a míry zapojení do tradičních zvykoslovných a rodinných obřadů. Stejně tak neměly pozornosti badatelů uniknout ani otázky společenské hierarchie uvnitř dětských skupin a otázky podoby členství dětí či spíše již mládeže ve vyhraněných subkulturách. Z hlediska metodologického se často jednalo o výzkum probíhající pomocí dotazníku, po němž následovala další etapa výzkumu, a to formou položených rozhovorů a zúčastněného pozorování. Pro výzkum těch sledovaných jevů, které s ohledem na povahu věci nebylo lze kvantifikovat, bylo na dotazníkovou metodu sběru dat rezignováno

(především problematika subkultur). Výzkumy probíhaly v moravských lokalitách, které byly často voleny s ohledem na velikost a kontinuitu osídlení.

Pro brněnské pracoviště EÚ AV ČR a jeho pracovníky to nebyl první počín na poli výzkumu dětské kultury. Již v minulosti proběhly podobné sběry především k tématu dětské liry, dětského vyprávění, zpěvnosti dětí a způsobu života dětí. Podle možnosti pak byla využita k interpretaci nově shromážděného materiálu i archivní data.

Publikace kolektivu autorů tedy představuje výsledky výzkumu. Přináší dílčí analýzy, stejně jako se nevzdává myšlenky představit odborné, ale i laické veřejnosti autentické texty, případně kresby a fotografie. Prezentovaný materiál přitom nestojí vždy v pozici pouhého příkladu, který má ilustrovat interpretovanou skutečnost. Velmi často vystupuje v poměrně velmi kompletním souboru, který čtenáři dovoluje ponořit se do autenticity textu a klást si další otázky, případně ho vybízí využít materiál pro vlastní odbornou práci (etnologa, psychologa, pedagoga atd.).

I když výzkum, jak je uváděno v úvodu knihy, byl koncipován širěji, publikaci tvoří šest kapitol, které přinášejí sondy do vybraných složek dětské kultury či dílčí pohledy na přístup dětí k vybraným etnografickým jevům.

První výkladová kapitola z pera Jany Pospíšilové je věnována otázce vyprávění dětí a také částečně vyprávění pro děti. S ohledem na svůj odborný profil autorka zaměřuje svoji pozornost pouze na část vypravěčské produkce dětí. I když ve výčtu neopomíná bohatost zdrojů a žánrů vyprávění dětí (potažmo pro děti), ve svém výkladu se detailněji zaměřuje již pouze na prozaické žánry, které jsou ve folkloristice konstituované, a jako takové definované po formální a obsahové stránce.

Na základě výzkumu pak dokládá, že z tradičních prozaických žánrů se v současnosti velké pozornosti dětí těší především anekdoty – vtipy. Ty jediné žijí v bohatosti formální i obsahové. Pověsti a pohádky zůstávají v repertoáru dětí spíše v latentní podobě. Jsou to texty, které děti znají z četby či vyprávění dospělých a pamatují si je buď jako historiografickou kuriozitu vlastní lokality či regionu, nebo je spojují s pozitivní emocí k blízké osobě. Mají-li pak takové texty reprodukovat, redukuje je na podobu regestu. Jedinou výjimku, kdy děti rády vyprávějí pohádku či pověst v širší verzi, je naučená parodie notoricky známé předlohy. Memoráty i strašidelné příběhy jsou dalšími žánry, které často fungují v rozhovorech dětí jako způsob získání pozornosti a uznání. Memoráty obsahově reagují na dobový celospolečenský kontext, strašidelné příběhy nejednou kopírují mediální předlohy. V samotném závěru své kapitoly pak Jana Pospíšilová konstatuje, že některé žánry ve své klasické podobě zmizely (např. demonologické pověsti, i když je otázka, zda je strašidelné příběhy nenahrazují). Výčetem autorka opět odkazuje na nové kulturní nabídky, které se mohou promítat do dětemi zvažovaných a konstruovaných narací.

Druhá kapitola je věnována dalšímu kapitálnímu folklornímu žánru lidové slovesnosti – písni. Marta Toncrová, podobně jako Jana Pospíšilová, soustřeďuje svoji pozornost především na tradiční formu – na lidovou píseň. V prvé řadě hledá odpověď na otázku, jaké je postavení lidové písně v celkové skladbě hudebních žánrů. Své závěry formuluje na základě analyzovaných dotazníků a konfrontuje je s výsledky podobného šetření v 70. letech 20. století. Z hlediska celospolečenského trendu zájem o lidovou hudbu slábně. Tento hudební žánr

děti ve velkých městech nepřitahuje. Naopak větší vztah k lidové písni mají děti z menších sídel, obzvláště v lokalitách, kde pracují folklorní soubory. V kontrastu s negativním postojem k lidové hudbě děti překvapivě znají relativně velký počet textů a nápěvů lidových písní. Ovšem není to většinou rodina či lokální společnost, které v současnosti zaručují transmisi tohoto žánru. Je jím v řadě případů výhradně státem garantovaná organizace – škola. Jako další instituci, která má pozitivní vliv na zpěvnost dětí, označila autorka letní prázdninové tábory. Zde aktivní zpěvní repertoár dětí obohacují „tábornické“ písně, které by lze označit s ohledem na jejich stupeň zlidovění jako písně skupinové. Podíl těchto písní se bohužel v perspektivě vývoje v aktivním repertoáru dětí opět snižuje. Podle autorky to zavinilo právě slábnoucí působení instituce letního prázdninového tábora po roce 1989.

V druhé části kapitoly, která se opírá o kvalitativní výzkum, se Marta Toncrová zaměřuje na otázku podoby realizace písně. Velice zajímavé je zjištění, že se lidové písně v současném repertoáru dětí udržují téměř bez variačního obměňování. Tento stav je výsledkem institucionálního přechodu písní i nezájmu průměrné rodiny udržovat zpěvní tradici. Zároveň je objevené, že je to opět lidová píseň, která z hlediska zvládnutí nápěvu a notorické znalosti textu (školní znalosti) umožňuje dětem si společně zazpívat.

Rozpor mezi vnímáním lidové tradice dětmi žijícími městským způsobem života a dětmi z menších lokalit se ukázal i v následující kapitole. V pořadí třetí kapitola se soustředila na analýzu postojů dětí k tradičnímu výročnímu obyčejí – Velikonocům. Věra Frolcová, která své závěry formulovala na základě zadaných slohových prací, zúčastněného pozorování a řízených dotazníkových akcí, jedno-

značně konstatovala, že nezájem dětí „z městských ulic“ o Velikonoc je obvyklý. Naopak děti, které vyrůstají v kontinuální tradici slavení Velikonoc, přijímají tyto svátky a obřady s nimi spojené z větší části pozitivně. Čím více jsou do tradice aktivně vtahovány, tím kladněji tradici hodnotí. Rozdíl se ovšem projevuje z hlediska genderu dětí. Dívky možná z důvodu své ústřední role „obětí“ velikonočního šlehání zůstávají v nadšeném hodnocení Velikonoc rezervovanější. Odstup si zachovávají především dospívající dívky ve věku 14–15 let. Výzkumy Alexandry Navrátilové, která se zaměřila na věkovou skupinu 15–17letých dívek, pak tuto domněnku více než rezolutně potvrzují. Co konkrétně děti přitahuje na slavení svátku? Pozitivní postoje se týkají několika rovin: roviny společenské (na bázi setkávání se s blízkými), dramaticko-obřadní (akce při nichž se něco děje), individuální tvořivosti (přípravy obřadních prvků) a ekonomické (nadílka – tedy koleda). Naopak negativa Velikonoc děti spatřují v domácím shonu a v přemíře jídla. Překvapivě kritizují i nízkou míru autenticity Velikonoc danou nabídkami ze strany obchodu.

Věra Frolcová se dále věnovala společenskému aspektu slavení Velikonoc. Jak ukazuje analýza, velikonoční obřady v lokalitách s provázanou společenskou strukturou, stejně jako v rámci folklorního souboru, zůstávají důležitou událostí, která se podílí na stvrzování společenských vazeb. Naopak ve městech akční zvyky nahrazuje pasivní nadělování dárků v rodinném kruhu. Postupná transformace tradice také vyplývá z odlišného vnímání a významu Velikonoc pro jednotlivé generace. Právě odchodem nejstarší generace dochází často k zásadním redukčním ve scénáři slavení velikonočních obřadů. Ovšem z textu jasně vyplývá, že i dnešní děti dokáží udržovat tradici v případě, že v ní spatřují pro sebe

funkční záležitost. Otázkou je, která z funkcí v budoucnu může být ohrožena a tedy která způsobí zánik obřadů: zda zábavná, společenská, ekonomická, enkulturační (dělat konečně to, co dělali ti starší) či emočně-sentimentální.

Také následující kapitola od Alexandry Navrátilové je věnována obřadnosti. Zaměřuje se na další svátky zvykoslovného cyklu i na svátky rodinné. Vybírá zvláště ty, které v současnosti tvoří páteř každoročně opakovaných obřadů. Analyzuje tedy mikulášské obchůzky a Vánoce, s ohledem na stať V. Frolcové glosuje Velikonoce a dále popisuje novodobé svátky: Sv. Valentýn, Svátek matek, Den dětí a narozeniny. Bez ohledu na původ těchto svátků je zajímavé si povšimnout, že všechny jsou v současné době spojeny s obdarováním. Dříve neopominutelné akty tradičních obřadů dnes spíše ozvláštňují svátek. Původně významově sevřené obřadní úkony jsou často redukovány na rodinné obřadní atrakce. Z novodobých svátků jsou to pouze narozeniny, které mají rámcový scénář s povinnými „rekvizitami“. Tento sváteční den jako jeden z mála přispívá k posílení příbuzenských a přátelských vazeb. V rovině rodinných vztahů oslava dítěte koresponduje se současným kultem dítěte, tedy ono je důvodem i vhodnou záminkou udržovat kontakt či jej alespoň prostřednictvím daru manifestovat. V rovině kamarádských vazeb dítěte je oslava narozenin vítanou příležitostí nejen pro utužování vrstevnické skupiny, ale dává také prostor k „iniciačním“ zkušenostem (v oblasti verbálních lásky, sexu a alkoholu). Den dětí a Svátek matek jsou velmi často šířeny pod záštitou školy a institucí zabývajících se volnočasovými aktivitami dětí a mládeže. Jejich intervence se často promítá i do slavení svátků v rodině (např. předávání přáníček vyrobených ve škole). Naopak

den sv. Valentýna, tento zahraniční import, získává jak s ohledem na masovost mediální a komerční kampaně, tak s ohledem na téma lásky, které je pro děti a mládež velmi přitažlivé, své stoupence právě v řadách dětí. Jak v závěru autorka shrnuje, rodina ztrácí působnost při zajišťování transmise takových kulturních jevů, jako je obřadnost. Z předložených dat je ovšem patrné, že rodina nadále zůstává jejich adresátem. Je to stále nejčastěji rodina, které jsou v daném případě svátky určeny, i když iniciativu při jejich realizaci ve velké míře přijímají instituce (škola, media a komerce).

Předposlední kapitola opouští pole tradičního národopisu a zaměřuje se na otázku podoby subkultur mládeže. V jejím rámci si Jana Kosíková vybírá konkrétní etnografický jev – oděv. Popis profilu metalistů, punkerů, skejťáků, skinů a odkazy na hipíky, rejavaře, sprejery atd. s akcentem na jejich oděvní stylizaci představuje malou galerii alternativních způsobů sebevyjádření mladých lidí. Inklinace mládeže k hledání nekonformity, která se projevuje právě v oděvním stylu, je zde interpretována na straně jedné jako výraz začlenění se do vybrané vrstevnické skupiny a na straně druhé jako vědomé vyjádření generační odlišnosti. Myšlenka generačního protestu však v současné době není jedinou motivací příslušníků subkultur. Kulturní diverzifikace společnosti v nejrůznějších jejích vrstvách tlumí citlivost na vnější odlišnosti. Schopnost z vnějších znaků rozpoznat příslušnost mladíka či dívky k té či oné subkultuře, či vůbec „viditelnost“ znaků subkultury začínají být pro nezasvěceného utajené. Některé subkultury, respektive stoupenci takových subkultur se tak (ale patrně nejen proto) z roviny manifestované distance dostávají do dimenze vnitřního životního postoje důležitého pro

člověka samotného a nikoliv jako bezprostřední protestní reakce na okolní svět. Lze tedy předpokládat, že tito lidé nepostupí svůj postoj z důvodů nutnosti konformizovat se do většinové společnosti

Tímto způsobem lze nahlížet například na tramping, na hnutí, které již více než 80 let profiluje jednu ze současných subkultur, na hnutí, které své členy a sympatizanty do té míry neztrácí. Tramping jako životní postoj a především jako životní styl systematicky představil Karel Altman. Ukázal, kolik rovin lze sledovat při studiu této subkultury. Nezůstal jen u popisu jejich příslušníků, u ideologie, z níž vyrůstá, u symbolů či insignií, na nichž se konstituuje a prostřednictvím kterých je rozpoznána. Karel Altman otevřel otázku vztahu subkultury trampů k prostoru, k jeho užívání a pohybu v něm. Skutečnost, že subkultura obývá svůj prostor, který navíc aktivně (symbolicky i fakticky) přetváří (např. chatové osady, pojmenování lokalit), je zákonitostí existence každé subkultury. Stejně tak za pozornost stojí produkce stoupců trampu. Není to jen již zmiňovaná stavba, obydlí a oděv, které se řídí normami subkultury, ale patří sem např. písemnosti. Slovesné žánry, které fungují mezi trampy, lze pokládat za specifické slohové útvary (cancáky, kroniky, zvadla atd.), a to jak po stránce formální, tak po stránce obsahové. Zajímavá by mohla být i hlubší analýza festivit, tedy společných akcí a obřadů trampů, které nejen posilují integritu komunity, ale jistě fungují jako paralela výročního cyklu. Byť velmi stručně řešil Karel Altman i problém vztahu příslušníků trampského hnutí a ostatních členů společnosti a jejich institucí. I když autorova ambice podat plastický obraz jedné subkultury je zjevná, nemohla být na třinácti stranách zcela naplněna. Téma, jak jej představil Karel Altman, se jednou jistě stane námětem samostatné monografie.

Publikace *Rajče na útěku* je sondou do dnešní kultury dětí a mládeže. Ve své podstatě ovšem přináší úzce zaměřený pohled. Autoři jednotlivých kapitol si výhradně jako předmět studia vybírají buď ty kulturní jevy, které byly již v minulosti kategorizovány a národopisnou vědou popisovány (folklorní žánry a obřadnost), nebo soustřeďují svoji pozornost na takové nově etablované kulturní projevy, které lze považovat za flagrantní, nepřehlédnutelné (subkultury). Současnou kulturu dětí a mládeže, jak ukázaly také samotné výzkumy, nesytí ovšem pouze a převážně tradiční kulturní formy a obsahy. A stejně tak ne děti všech věkových stupňů a všech lokálních a sociálních východisek nalézají kulturní alternativu v subkultuře. Před současnou etnologii proto vyvstává důležitý a ovšem i nesnadný úkol analyzovat dnešní kulturu dětí v její celistvosti (a nejen jejich) a generovat kategorie, které ji sytí, a prostřednictvím kterých ji lze popsat a následně zkoumat.

Ovšem přes kritiku úzce vymezeného pole zájmu přináší jednodušší texty plastický pohled právě na podobu, funkci a místo tradičních kulturních forem v kultuře dětí a mládeže. Ve své perspektivě se jevy folklorní povahy, které jsou primárně spojeny s kulturou dospělých (zde rozsáhlejší prozaické žánry, obřadnost), stávají skutečně marginalizovanou záležitostí. Důvodem je postoj rodiny k transmisi těchto kulturních jevů. Rodina se na ní přestává aktivně podílet, protože ztrácí ideologii, ve jménu které by tak činila. V tomto procesu přijímá roli konzumenta. Úlohu nositele a iniciátora tradice přebírá buď škola či jiná výchovná instituce (např. soubor), nebo svět médií a komerce. V případě výchovných subjektů lze počítat s konzervací kulturních jevů ve jménu uchování

národních či regionálních tradic. Naopak média a především komerce předkládají konzumentům takové nové či modifikované tradice, které přispívají ke zvýšení spotřeby nebo k unifikaci společnosti (např. pro vytvoření jednotného trhu). Prvky kultury, které jsou nebo se tváří jako tradiční, se tedy ve svém důsledku dostávají do role národního či regionálního symbolu, nebo působí opačně jako nástroj globalizace světa. V obou rovínách se podílejí na vytváření společného diskurzu v rámci širších společností.

Naštěstí svět není jen škola, televize a supermarket. Rodina, vrstevnická skupina i lokální společnost nadále významně působí v procesu enkulturace dítěte. Aktéři tohoto procesu ovšem akcentují jiné duchovní (třeba i pokleslé) hodnoty, než byly platné v době stabilizovaných rurálních pospolitostí. Právě proto si vybírají a používají jiné kulturní jevy, s jejichž pomocí chtějí postupně konformizovat (či socializovat) dítě do společnosti. Jednou z možných forem, kterou nabízí vrstevnická skupina, je pak právě alternativní systém vzájemně provázaných norem, postojů a kulturních prvků – subkultura. Platnost ovšem v tomto procesu dosud neztrácí ani dětská hra a anekdota.

Dana Bittnerová

Židé a Morava, Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 13. listopadu 2002.

Editor Petr Pálka. Muzeum Kroměřížska, Kroměříž 2003, 256 čís. s.

Téma židovství, před rokem 1989 tabuizované, patří v současnosti k široce a na nejrůznějších místech a stupních odbornosti prezentovaným. Přestože je židovská látka významně na odborné úrovni

rozhojňována, zpracovávána a představena především Židovským muzeem v Praze, třetím nejstarším střeoevropským židovským muzeem, spravovaným Federací židovských náboženských obcí, výraznou pozici si během posledního desetiletí mezi znalci židovské problematiky vydobylo i regionální Muzeum Kroměřížska, spolupracující s občanským sdružením Judaica Holešov. V roce 2002 Petr Pálka uspořádal již devátý ročník Konference Židé a Morava, z níž byl vydán elegantně upravený sborník 22 příspěvků s obálkou, která zachycuje tumbu nejvýznamnějšího holešovského rabína Šacha.

Příspěvky seřazené chronologicky, od nejstaršího k nejmladšímu období, vypovídají o tom, že židovský námět se dnes nespojuje pouze ze šoa, a také o tom, jaké prameny lze pro poznání moravských Židů využít (lánové rejstříky z druhé poloviny 17. století, příznávací listy k domovní dani, pozemkové knihy, gruntovní knihy, domovské seznamy, domovské listy, pozůstalosti, sčítání lidu, školní katalogy, spisy stavebních archivů, matriky, fondy okresních úřadů, adresáře, mapy a plány, náhrobky židovských hřbitovů, Terezínskou pamětní knihu, judaistickou literaturu, dobovou beletrii, tisk, lidskou paměť atd. atd.). Pestrosti pramenné základny poznání odpovídá i volba metod a technik, mezi nimiž se prosazují také metody antropologické. Ze sborníku vyplývá i to, že židovská látka je předmětem interdisciplinárního bádání (archivářů, hebraistů, historiků, demografů, literárních vědců atd.), k němuž se užitečným způsobem mohou přidat také zájemci o židovskou historii z neodborné veřejnosti.

Prvním velkým tématem sborníku byl pokus o rekonstrukci židovských komunit ve vybraných městech na základě